

سوال

آیا برای کسی که قصد مسافرت - به ویژه سفر حج را دارد - آداب خاصی هست که باید مراعاتش نماید؟

پاسخ مفصل

الحمدلله.

آداب سفر بسیار است که علما آن را مورد توجه قرار داده‌اند و از جمله امام نووی - رحمه الله - که به شکل زیبایی آن را در کتابش **المجموع** (۴/ ۲۶۴ - ۲۸۷) جمع آوری کرده است و هرکه می‌خواهد این مساله را به شکل گسترده مطالعه کند به این کتاب مراجعه نماید.

ایشان - رحمه الله - می‌گویند:

«باب آداب سفر:

این بابی است مهم که نیاز به آن تکرار می‌شود و بنابراین اهمیت آن بیشتر مورد تاکید است.

هدف در این مقام اشاره به آداب مختصر سفر است:

۱- هرگاه قصد سفر نمود مستحب است با کسی که به دین و تجربه و علمش اطمینان دارد درباره سفر در این زمان مشورت کند و بر مشاورش هم لازم است که خیرخواهی نماید و از هوای نفس و منافع شخصی دوری گزیند. الله تعالی می‌فرماید:

وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ [آل عمران: ۱۵۹]

(و در کارها با آنان مشورت کن).

احادیث صحیح نیز به کثرت دال بر این است که مردم در امور خود با پیامبر - صلی الله علیه وسلم - مشورت می‌کردند.

۲- هرگاه قصد سفر نمود سنت است که استخاره کند به این صورت که دو رکعت نماز غیر فرض خوانده و سپس دعای

استخاره را بگوید.

۳- هرگاه قصدش برای سفر حج یا جهاد یا هر سفر دیگری جدی شد، شایسته است که از همه گناهان و مکروهات توبه کند و از هر ستمی که در حق دیگران کرده خارج شود و حلالیت بخواهد و تا جایی که در توانش هست بدهی‌هایش را پرداخت کند و امانت‌ها را برگرداند و از هرکس که بین وی و او معامله یا همراهی بوده حلالیت بطلبد و وصیت خود را بنویسد و بر آن شاهد بگیرد و برای قرض‌هایی که نتوانسته ادا کند کسی را وکیل کند و هزینه‌ی زندگی خانواده‌اش و کسانی که خرجی‌شان بر عهده اوست را تا هنگام بازگشت نزد آنان باقی بگذارد.

۴- راضی کردن پدر و مادر و کسانی که نیکی و طاعتشان بر وی لازم است.

۵- اگر برای حج یا جهاد خارج می‌شود با سعی کند که نفقه‌اش حلال و خالی از شبهه باشد، اما اگر با مالی غصبی به جهاد یا حج رود حج و جهادش در ظاهر صحیح است اما این حجی مبرور نیست.

۶- برای مسافر حج یا دیگر سفرهایی که در آن توشه برداشته می‌شود مستحب است که توشه بسیاری بردارد تا بتواند به محتاجان نیز کمک کند و باید که توشه‌اش پاک باشد زیرا الله تعالی می‌فرماید:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ [بقره: ۲۶۷]

(ای کسانی که ایمان آورده‌اید از چیزهای پاکیزه‌ای که به دست آورده‌اید و از آنچه برای شما از زمین برآورده‌ایم انفاق کنید و در پی ناپاک نروید که [از آن] انفاق کنید).

منظور از پاک در این آیه یعنی جنس خوب و منظور از خبیث یعنی نامرغوب و برای آنکه انفاقش به قبول نزدیک‌تر باشد باید همراه با طیب نفس باشد.

۷- اگر برای سفر حج یا جهاد می‌رود لازم است که کیفیت آن را فرا گیرد زیرا عبادت برای کسی که روش انجامش را نمی‌داند صحیح نیست و برای کسی که قصد حج دارد مستحب است کتابی واضح و جامع درباره‌ی مناسک حج همراه خود داشته باشد و آن را مداوم مطالعه کند و در همه موارد آن را تکرار نماید تا نزد وی محقق گردد و هر شخص عامی که این مورد را رعایت نکند ترس آن است که به سبب اخلال در یکی از شروط یا ارکان حج، حجتش صحیح نباشد. و چه بسا برخی از آنان از عوام اهل مکه تقلید کرده گمان ببرد که او مناسک را بلد است و فریب او را بخورد، که این اشتباهی است فاحش. همینطور شخص مجاهد و دیگران باید همراه خود کتابی مورد اعتماد داشته باشد که موارد مورد نیازش را در بر گیرد و مجاهد باید مسائل مربوط به امور و انکار جنگ را یاد بگیرد، همانند تحریم خیانت و غدر، تحریم کشتن زنان و کودکان و مانند آن. مسافری که قصد تجارت دارد نیز باید آنچه به آن نیازمند است مانند مسائل بیوع و خرید و فروش‌هایی که صحیح است و باطل است و معاملات حلال و حرام را یاد بگیرد...

۸- مستحب است همراهی با خود داشته باشد که رغبت به سوی خیر داشته شر را بد بدارد، که اگر فراموش کرد یادآور شود و اگر یاد آورد یاری اش کند و اگر امکان داشت و همراهش عالم بود او را محکم بدارد چرا که عالم با علم و عملش باعث دوری سوء اخلاق و بی صبری او شده وی را بر مکارم اخلاق یاری داده به آن تشویق می کند.

سپس باید تلاش کند همسفر خود را در همه راهها یاری دهد و هر یک دیگری را تحمل نموده و برای همراه خود فضل و حرمت قائل باشد و در مورد آنچه از وی سر می زند صبر پیشه کند.

۹- مستحب است که با خانواده و همسایگان و دوستان و دیگر محبوبانش خداحافظی کند و به به یکدیگر بگویند: **أَسْتَوِدُّ اللَّهَ دِينِكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ** (دینت و امانتت و خاتمه کارت را به الله می سپارم) و مقیم به مسافر بگوید: **زَوَّدَكَ اللَّهُ التَّقْوَى وَغَفَرَ لَكَ ذَنْبَكَ وَيَسَّرَ الْخَيْرَ لَكَ حَيْثُمَا كُنْتَ** (الله تقوا را توشهات بگرداند و گناهت را بیامرزد و هر جا که هستی خیر را برایت آسان سازد).

۱۰- سنت است که هنگام خروج از خانه بگوید: **بِسْمِ اللَّهِ ، تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ ، وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أَضِلَّ ، أَوْ أُزِلَّ أَوْ أُزِلَّ ، أَوْ أَظْلَمَ أَوْ أُظْلَمَ ، أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ** یعنی: به نام الله، بر الله توکل کردم و نیرو و توانی نیست مگر با [یاری] الله، خداوندا به تو پناه می برم که گمراه کنم یا گمراه شوم، یا دچار لغزش شوم و یا دچار لغزش کنم، یا ستم ورزم یا به من ستم ورزند، یا جهالت ورزم یا بر من جهالت ورزند.

۱۱- سنت است که هنگام بیرون آمدن از خانه وقتی می خواهد سوار بر مرکبش شود بگوید: **بِسْمِ اللَّهِ** و هرگاه بر آن سوار شد بگوید: **الْحَمْدُ لِلَّهِ سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هَذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلَى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ** (پاک است کسی که این را برای ما رام کرد و [گره] ما را یاری آن نبود و به راستی که ما به سوی پروردگاران باز خواهیم گشت) سپس سه بار **الْحَمْدُ لِلَّهِ** و سه بار **اللَّهُ أَكْبَرُ** بگوید و این دعا را بخواند: **سُبْحَانَكَ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي إِنَّهُ لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ** (پاک و منزهی تو، من در حق خود ستم کرده ام پس مرا بیامرز که جز تو کسی گناهان را نمی آمرزد).

و بگوید: **اللَّهُمَّ إِنَّا نَسَأُكَ فِي سَفَرِنَا هَذَا الْبِرِّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى اللَّهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا سَفَرَنَا هَذَا ، وَاطْوِ عَنَّا بُعْدَهُ ، اللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ ، وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ ، اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعَثَاءِ السَّفَرِ ، وَكَآبَةِ الْمُنْظَرِ ، وَسُوءِ الْمُنْقَلَبِ فِي الْمَالِ وَالْأَهْلِ** و هنگام بازگشت اینها را گفته و همچنین این را می افزاید که: **آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ** (خداوندا ما در این سفر خود از تو نیکی و تقوا را خواهانیم و آن عملی که تو می پسندی. خداوندا این سفر ما را بر ما آسان بگردان و دوری اش را نزدیک گردان. خداوندا تویی همراه در سفر و جانشین در خانواده. خداوندا من از سختی سفر و منظره بد و بازگشت بد به نزد مال و خانواده به تو پناه می برم. و هنگام بازگشت بگوید: بازگشت کنندگان، توبه کنندگان، عبادت کنندگان و برای پروردگاران حمد گویانیم).

۱۲- مستحب است که در سفر همراه با گروه باشد زیرا در حدیث ابن عمر رضی الله عنهما آمده است که رسول الله -

صلی الله علیه وسلم - فرمودند: اگر مردم چیزهایی که من درباره تنهایی می‌دانم را می‌دانستند هیچ سواری شب را به تنهایی به راه نمی‌افتاد به روایت بخاری

۱۳ - مستحب است که همراهان در یک سفر، بهترین و صاحب‌رای‌ترین خود را به امارت برگزینند و از وی اطاعت کنند چنانکه در حدیث ابوسعید و ابوهریره - رضی الله عنهما - آمده که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: هرگاه سه تن در یک سفر بیرون رفتند یکی را بر خود امیر کنند این حدیثی است حسن که ابوداود با سند حسن روایت کرده است.

۱۴ - راه افتادن در آخر شب مستحب است به دلیل حدیث انس که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: آخر شب راه بیافتید زیرا زمین در شب طی می‌شود به روایت ابوداود با سند حسن و همچنین حاکم که می‌گوید: بر اساس شرط بخاری و مسلم صحیح است و در روایت دیگر می‌فرماید: زمین در شب برای مسافر طی می‌شود. (یعنی سرعت حرکت در شب بیشتر است و سفر در آن آسانتر).

۱۵ - شایسته است مزین به نرمش و اخلاق نیک باشد و از خصومت و درگیری با مردم در راهها خودداری کند و زبانش از ناسزا و غیبت و لعنت گفتن به حیوان و هر لفظ بدی دور باشد.

۱۶ - مستحب است که مسافر هنگام بالا رفتن از بلندی تکبیر گوید و هنگام پایین آمدن در دره‌ها و دیگر اماکن پست تسبیح گوید.

۱۷ - مستحب است هنگام وارد شدن به شهری که قصد ورد به آن دارد بگوید: اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَهَا وَخَيْرَ أَهْلِهَا وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ أَهْلِهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا (خدایا من از تو خیر آن و خیر اهل آن و خیر آنچه در آن است را می‌خواهم و به تو از شر آن و شر اهل آن و شر آنچه در آن است پناه می‌برم).

۱۸ - مستحب است در سفرش بسیار دعا کند زیرا دعای او (دعای مسافر) مستجاب است.

۱۹ - شایسته است بر وضو و نماز در وقت آن پایبند باشد و الله کار او را با جایز ساختن تیمم و جمع و قصر نمازها آسان ساخته است.

۲۰ - مستحب است در صورت توقف و منزل گرفتن در جایی چنان بگوئید که خولة بنت حکیم می‌گوید: شنیدم که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - می‌فرمود: هر کس در منزلگاهی فرود آمد سپس گفت: أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللَّهِ التَّامَّاتِ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ تا وقتی که از آنجا برود چیزی به وی زیانی نمی‌رساند به روایت مسلم. (معنای دعا: به سخنان کامل الله پناه می‌برم از شر آنچه آفریده است).

۲۱ - برای همراهان در یک سفر مستحب است همراه هم توقف کنند و مکروه است بدون نیاز از هم جدا شوند زیرا در

حدیث ابی ثعلبه خُشَنی - رضی الله عنه - آمده که گفت: مردم وقتی در جایی توقف می‌کردند در دره‌ها و شعیب‌ها پراکنده می‌شدند، پس رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: **همانا شیطان شما را به پراکنده شدن در این شعیب‌ها و دره‌ها راهنمایی کرده است** در نتیجه دیگر پس از آن در منزلی فرود نیامدند مگر آنکه با یکدیگر بودند. به روایت ابوداؤد با سند حسن.

۲۲ - سنت است که مسافر پس از انجام کارش برای برگشت به نزد خانواده‌اش عجله کند، چرا که در حدیث ابوهیره آمده که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: **سفر تکه‌ای از عذاب است که یکی از شما را از آب و غذایش باز می‌دارد، پس هرگاه کسی از شما هدفش را از سفرش برآورده ساخت به نزد خانواده‌اش باز گردد به روایت بخاری و مسلم.**

۲۳ - سنت است که هنگام بازگشت از سفر چنان بگوید که در حدیث ابن عمر - رضی الله عنهما - ثابت شده است که گفت: پیامبر - صلی الله علیه وسلم - هرگاه از غزوه یا حج یا عمره‌ای بازمی‌گشت بر هر محل بلندی سه بار تکبیر گفته سپس می‌فرمود: **لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، أَيُّوبَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ.** (معبودی به حق نیست جز الله که تنها و بی‌شریک است، حمد و مُلک از آن اوست و او بر هر چیز تواناست. بازگشت کنندگان، توبه کنندگان، عبادت کنندگان و برای پروردگاران حمد گویانیم. الله وعده‌اش را راست گرداند و بنده‌اش را یاری داد و به تنهایی احزاب را شکست داد) به روایت بخاری و مسلم. و از انس روایت است که گفت: با رسول الله - صلی الله علیه وسلم - برمی‌گشتیم تا آنکه به پشت مدینه رسیدیم پس فرمود: **أَيُّوبَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ** (بازگشت کنندگان، توبه کنندگان، عبادت کنندگان و برای پروردگاران حمد گویانیم) پس همچنان این را می‌گفت تا به مدینه رسیدیم. به روایت مسلم.

۲۴ - سنت است که هرگاه به خانه‌اش رسید پیش از وارد شدن به خانه به مسجد نزدیک خانه‌اش رفته و دو رکعت به نیت نماز قُدم بخواند زیرا در حدیث کعب بن مالک آمده که پیامبر - صلی الله علیه وسلم - هرگاه از سفری بازمی‌گشت از مسجد آغاز می‌کرد و در آنجا دو رکعت می‌خواند و سپس می‌نشست. به روایت بخاری و مسلم.

۲۵ - نقیعه یعنی غذایی که برای آمدن مسافر داده می‌شود سنت است. هم به غذایی که خود مسافر تهیه کرده و هم به غذایی که برای آمدن او تهیه شده نقیعه گفته می‌شود و از جمله دلایل آن حدیث جابر - رضی الله عنه - است که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - هنگام بازگشت به مدینه از سفرش یک شتر یا یک گاو را قربانی کرد. به روایت بخاری.

برای زن حرام است که به غیر ضرورت بدون همراه داشتن یک محرم به سفر رود، چه این سفر دور باشد یا نزدیک، زیرا در حدیث ابوهیره - رضی الله عنه - آمده که رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فرمودند: **برای زنی که به الله و روز قیامت ایمان دارد حلال نیست که مسیر یک شبانه‌روز را بدون همراه بودن محرمی به مسافرت برود** به روایت بخاری و مسلم.

پایان سخن امام نووی - رحمه الله - به صورت مختصر با کمی تصرف.

شیخ ابن عثیمین - رحمه الله - می‌گوید:

«آداب سفر حج به دو بخش تقسیم می‌شود: آداب واجب و آداب مستحب. اما آداب واجب آن است که انسان واجبات و ارکان حج را انجام دهد و از ممنوعات خاص احرام و ممنوعات عام که در احرام و غیر احرام ممنوع است دوری کند زیرا الله تعالی می‌فرماید:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ [بقره: ۱۹۷]

(حج در ماه‌های معینی است؛ پس هر که در این [ماه] ها حج را [بر خود] واجب گردانید [بداند که] در اثنای حج همبستری و گناه و جدال [روا] نیست).

اما آداب مستحب در سفر حج این است که انسان کارهایی که بر وی شایسته است را انجام دهد از جمله: بزرگواری و کرم در نفس [و بخشش] مال و جاه و خدمت به برادرانش و تحمل آزار آنان و چشم‌پوشی از بدی‌هایشان و نیکی در حقشان چه بعد از احرام و چه پیش از آن زیرا این آدابی است والا و فاضل که در هر زمان و مکان از هر مومنی انتظار می‌رود و همینطور آداب مستحب در خود انجام عبادت مانند اینکه انسان حج خود را به وجل اکمل انجام دهد و توجه نماید که آداب قولی و فعلی آن را به طور کامل انجام دهد».

فتاوی ابن عثیمین (۱۶ / ۲۱).